

Članki in razprave

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 353:316.323.5(497.4)"14/15"

Prejeto: 18. 10. 2007

"Ena po[h]tena na[h]ha Landtschafft ... tih treh [t]anou, od prelatou, go[po]kiga [t]anu inu od shlahtnikou." Poimenovanja (kranjske) stanovske korporacije v 15. in 16. stoletju

ANDREJ NARED

univ. dipl. zgod., višji svetovalec – arhivist
Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana
e-pošta: andrej.nared@gov.si

IZVLEČEK

Avtor razčlenjuje različne izraze, s katerimi so v 15. in 16. stoletju označevali deželne stanove. Obravnava pojavi kontekst in pomene izrazov (*gemeine*) *landschaft*, *landmann/leute*, *adl*, *partei*, *stand/stende*, dinamiko vsebinskega širjenja posameznih pojmov in na nekaj mestih korigira preoblapno historično terminologijo. Analiza se koncentrira na Kranjsko in njene stanove, vendar zaradi sorodnih pravnozgodovinskih okoliščin in jezikovne primerljivosti upošteva tudi vire drugih habsburških dednih dežel, zlasti Štajerske in Koroške.

KLJUČNE BESEDE: deželni stanovi, deželani, plemstvo, Kranjska

ABSTRACT

"ENA PO[H]TENA NA[H]HA LANDTSCHAFFT ... TIH TREH [t]ANOU, OD PRELATOU,
GO[PO]KIGA [t]ANU INU OD SHLAHTNIKOU."

TERMINOLOGY USED TO DENOTE THE (CARNIOLAN) PROVINCIAL ESTATES
IN THE 15TH AND 16TH CENTURIES

The author analyses various terms used to denote provincial estates in the 15th and 16th centuries. Textual context in which these terms appear is discussed, as is the meaning of terms such as (*gemeine*) *landschaft*, *landmann/leute*, *adl*, *partei*, *stand/stende*. The author explains that certain terms were used to denote estates of various range at various times in the past and he occasionally corrects historical terminology that in some instances tends to be too loose. Although the analysis is primarily centered on Carniola and its estates, it does take into consideration the sources of other Habsburg hereditary lands as well, Styria and Carinthia in particular, mostly due to their similarities in judicial-historical circumstances and language comparability.

KEY WORDS: provincial estates, provincial nobility, nobles, Carniola

Leta 1582 je Andrej Recelj (*Rezl*), *farmoster na Raki*, prevedel nemški izvirnik štajerskega vinogorskega prava (Gorskih bukev oz. *Gornih Bvqv*) iz leta 1543 in je uvodno formulacijo *ain ersame unser landschaft ... der dreier ständ von prelaten, herrnstand und vom adl* slovenil tako, kot navajamo v naslovu prispevka.¹ Beseda *landschaft* (Recelj je – pomenljivo – sploh ni prevedel) je bila le eden izmed izrazov, s katerimi so v 15. in 16. stoletju označevali korporacijo, ki jo poznamo predvsem z imenom deželni stanovi. Ker so se stanovi ali vsaj njihov del v omenjenem obdobju skrivali za številnimi izrazi, ki jih najdemo tako v virih kot v historični terminologiji, in ker je njihov pomen (obseg) velikokrat narobe interpretiran, želimo v kratkem prispevku posredovati nekaj novih in morda bolj dokončnih spoznanj. Poudarek bo na kranjskih stanovih in času do konca vlade (notranje)avstrijskega nadvojvode in rimsko-nemškega cesarja Maksimilijana I. (1493–1519).

V prvi četrtini 16. stoletja, ko so kranjski deželni stanovi dobili svojo bolj ali manj dokončno strukturo in so v polni meri funkcionirali, se v pooblastilih komisarjem, instrukcijah, odškodninskih pismih in drugih stanovom namenjenih deželno-knežjih dokumentih ponuja pester nabor izrazov, s katerimi se je knez obračal na kranjsko stanovsko korporacijo. Navadno neimenovani, pod splošno kratico "n." (nomen) skriti posamezniki, so bili knezu *prečastiti* (*erwirdig*), *častivredni* (*ersam*), *duhovski* (*geistlich*), *pobožni* (*andechtig*), *plemeniti* (*edl*), *dragi* (*lieb*) in *zvesti* (*getrew*) pripadniki *naših deželnih stanov naše kneževine Kranjske* (*unser landtschafft ... unsers furstenthumbs Crain*).² Takih in podobnih titul je iz prvih desetletij 16. stoletja še precej; navajamo le nekatere najznačilnejše, pri tem pa moramo opomniti, da prav vse niso nastale v knežji pisarni, ampak tudi na kakem kranjskem gradu.³ Poleg navedenih pridevkov najdemo še *hochwirdig* (= *erwirdig*), *blagorodni* (*wolgebörn*), *hrabri* ali *srčni* (*gestrenng*), *preudarni* (*fur-*

sichtig), *modri* (*weys*), *stanovitni* oziroma *neuklonljivi* (*vestt*), *dobrohotni* (*gunstig*). Namesto izraza *landschafft* oziroma poleg njega srečamo tudi *sten(n)den*.⁴ Lep primer gostobesednega naslova je iz pisma Jurija Ecka, ki se poleti 1520 ni mogel udeležiti deželnega zbora in se je zato opravičil *den hochwirdigen, erwirdigen, wolgebörn, edln, gestrengen, vestn, ersamen, fursichtigen und weisn n. denen von prellätn, herrn, rittern und knechtn ainer ersamen gemäinen landtschafft in Crain, meinen genadigen und genstigen, lieben herrn und freunden*.⁵ Čakata nas natančnejša analiza in opredelitev pojmov (*gemainer*) *landschaft*, *landleute*, *adl*, *partei* in *stand/stenden*, še prej pa spomnimo, da so kranjski deželni stanovi in zbori v svoji izoblikovani fazi odgovarjali štirikurijskemu sistemu – *wir die prelatn, hern, ritterschafft und stet gemainer landschaft des furstenthumbs Crain, der Windischnmarb, Mettling, Isterrich und Karst* (1518).⁶ Prvo klop so zasedali prelati, drugo gospodje, tretjo vitezi in oprode ter četrto deželnoknežja mesta. V praksi je zaradi maloštevilnosti gospodov plemiški stan dolgo sedel na skupni klopi.⁷

⁴ ARS, AS 2, DSK I, šk. 848, št. 15 (*allen stenden unser landtschafft unsers furstenthumbs Crain*), št. 25 (*allen stenden gemainlich unsers landtschafft unsers furstenthumb Crain*); šk. 314 (fasc. 211), št. 9 (*gemeinen stenden unsers furstenthumbs Crain*), št. 36 (*allen stenden sament unnd sonnderlich unsers furstenthumbs Crain*), št. 41 (*allen stenden gemainlich unserer landtschafft unsers furstenthumbs Crayn*); podobno še št. 44, 63, 91, 102; Verbič, Marija: *Deželnozbornski spisi I*, 7s, št. 9 (*den dreyen stenden unserer landschafft*); 12ss, št. 13; 76, št. 61; 113ss, št. 92ss; Verbič, Marija: *Deželnozbornski spisi II*, 208, št. 157.

⁵ AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), 94; glej tudi šk. 314 (fasc. 211), št. 52, 79.

⁶ Verbič, Marija: *Deželnozbornski spisi II*, 229, št. 177.

⁷ Habsburške dežele so po strukturi deželnih stanov v osnovi pripadale trikurijskemu tipu, ki se je delil še naprej. Vzhodni del – Avstrija nad Anizo in pod njo, Štajerska, Koroška in Kranjska – je poznal v okviru plemstva precej samostojen stan gospodov, zahodni del – Salzburska, Tirolska, Vorarlberska in precej časa Goriška – pa tega ni poznal. V Avstriji, od srede 15. stoletja dokončno razdeljeni na spodnjo in zgornjo, se je stan (deželskih) gospodov tudi v organizacijskem smislu jasno razlikoval od viteškega stanu. Govorimo o klasičnem štirikurijskem sistemu: 1. prelati, 2. (deželski) gospodje, 3. vitezi in plemeniti oprode, 4. deželnoknežja mesta in trgi. Gospodje so se od nižjega plemstva v pravnem in socialnem smislu jasno razlikovali tudi na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, vendar so v teh treh deželah zaradi maloštevilnosti skupaj z vitezi in plemenitimi oprodami dolgo tvorili skupno plemiško kurijo (klop). Notranjeavstrijske dežele so torej spadale v štirikurijski, ali bolje, vmesni tip. Imele so ločena stanova (kuriji) gospodov in vitezov, vendar so ti na deželnem zboru iz praktičnih razlogov sedeli na skupni plemiški klopi. Prim.: Hintze, Otto: *Typologie*, 229ss; Hassinger, Herbert: *Die Landstände*, 995s; Mitterauer, Michael: *Ständegliederung*, 118s, 138, 147s, 158, 199s; Vilfan, Sergij: *Struktura stanov*, 176; Vilfan, Sergij: *Pravna ureditev*, 34; Vilfan, Sergij, *Ustavna ureditev*, 229.

¹ Prim.: ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I-41r, fol. 40ss; Dolenc, Metod: *Gorske bukev*, 73ss.

² ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 1077, 1509, junij 5., Störzingen. Pol stoletja prej je cesar Friderik III. še varčeval z besedami. Kredencial iz julija 1457, domnevno najstarejši ohranjeni kranjski stanovski spis, je bil namenjen le *unsern lieben getrewn der landtschafft in Crain* (ARS, AS 2, DSK I, šk. 848, ovoj Landesfreiheiten, št. 7).

³ Glej npr.: AS 2, DSK I, šk. 848, ovoj Landesfreiheiten, št. 17, 19, 23; šk. 408 (fasc. 281), 219s; šk. 314 (fasc. 211), št. 11, 20, 29, 48, 52; Verbič, Marija: *Deželnozbornski spisi I*, 4, št. 3; 8s, št. 9; 11s, št. 12; 19, št. 18; 27ss, št. 25, 27; 52s, št. 42; 58, št. 49; 66, št. 54; 76, št. 61; 80s, št. 63; 111ss, št. 90, 92; 145, št. 113; Verbič, Marija: *Deželnozbornski spisi II*, 208, št. 157; 216s, št. 166; 221s, št. 171.

Landschaft

Za izhodišče lahko pogledamo v slovarje srednjevisoke oziroma starejše nemščine. Za besedo *landschaft*/*lantschaft*⁸ med drugimi najdemo te pomeni:⁹ pokrajina, krajina, provinca, regija, teritorij, okoliš, dežela in končno tudi prebivalci dežele oziroma teritorija,¹⁰ zastopniki teritorija ali dežele, skupnost odličnikov, skupnost deželskih gospodov, skupnost stanov neke dežele. Zanimajo nas seveda predvsem historični pomeni besede "landschaft", ki je najpogostejši izraz za deželnostanovsko korporacijo.

Poskus razlage pojma "landschaft" nas vodi v močvirje nejasnosti, saj ga v 15. stoletju srečamo v številnih kontekstih, pri tem pa pogosto ne moremo zanesljivo reči, kaj ta termin v konkretnem primeru obsega. *Lantschaft* lahko kot skupnost (avstrijskih) gospodov, vitezov in oprod razumemo že v listini, s katero je vojvoda Viljem januarja 1406 potrdil pravice plemstva, združenega v zvezi spenca z zvezdo (*hefftel mit stern*).¹¹ Podoben pomen besede *landschaft* dokazujeta proti husitom in Turkom naperjeni oborožitveni red za Štajersko, Koroško in Kranjsko iz leta 1423¹² ter tri leta mlajši deželni vojaški sklic Albrehta V. za Avstrijo.¹³ Da gre v prvi vrsti za plemstvo oziroma samo zanj, potrjujejo še nekateri primeri.¹⁴ Posebej zanimiva je formulacija iz Ernestove potrditve koroškega plemiškega privilegija leta 1414, ki je bila namenjena *unser dyenstherrn, ritter, knecht und die ganz landschaft*.¹⁵ V skoraj enaki dikciji se je potem ponovila v neizstavljeni in izstavljeni kranjski zlati buli iz let 1444 in 1460 ter še ob koncu stoletja.¹⁶

Po drugi strani nam dokumenti, ki se dotikajo (tudi) kranjskih deželnih stanov, nedvomno dokazujejo, da je "landschaft" od štiridesetih let 15. stoletja pogosto vključeval tudi prelate.¹⁷ Nekaj je primerov, v katerih ostaja pomen izraza "landschaft" nejasen in bi lahko zajemal samo plemstvo ali pa kar vse štiri stanove.¹⁸ Zdi se, da je za zadnjo razlago v določeni meri povedna sintagma *gemaine landschaft*.¹⁹ Zelo določni so redki izrazi tipa (*gemaine*) *landschaft aus/von den vier stennden* ali *vier stennden der lanndschaft*, ki so bili v sedemdesetih in osemdesetih letih 15. stoletja v uporabi v obeh Avstrijah ter v prednjeavstrijskih deželah.²⁰ Koroški kronist Jakob Unrest je v "landschaft" največkrat vključil vse stanove,²¹ lahko je izpustil mesta in trge²² ter tudi prelate,²³ poznal pa je še druge pomena.²⁴

1063, Zbirka listin, št. 691, 1460, november 25., Dunaj; št. 907, 1494, januar 10., Dunaj; Wiessner, Hermann: *Monumenta historica* XI, 275, št. 692; Nared, Andrej: Privilegij, 20ss.

¹⁷ Seuffert, Burkhard - Kogler, Gottfriede: *Landtagsakten* I, 79s, št. 26; 88, št. 34; 116, št. 50; Krones, Franz: *Vorarbeiten* (1865), 104.

¹⁸ ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 4544, 1452, marec 19., Dunaj; Seuffert, Burkhard - Kogler, Gottfriede: *Landtagsakten* II, 48, št. 112; 120, št. 146; Krones, Franz: *Vorarbeiten* (1865), 82, 95.

¹⁹ StLA, Allgemeine Urkundenreihe, Nr. 6670, 1458, maj 16.; Nr. 9948, 1499, november 21., Gradec (prepis); Schwind, Ernst von - Dopsch, Alphons: *Ausgewählte Urkunden*, 401, št. 210; 410s, št. 221; Seuffert, Burkhard - Kogler, Gottfriede: *Landtagsakten* II, 20, št. 89; 49, št. 113; 57, št. 118; 60s, št. 119s; 143, št. 162; 160s, št. 175s; 167; Wiessner, Hermann: *Monumenta historica* XI, 168, št. 422; 219ss, št. 550a; 229, št. 570s; Mlinarič, Jože: *Gradivo* VII, št. 110; Krones, Franz: *Nachträge*, 98; Krones, Franz: *Quellenmässige Beiträge*, 35; Chmel, Joseph: *Actenstücke und Briefe* 3, 381; Chmel, Joseph: *Materialien* I/2, 357; II, 144s, 343ss, 358s. Neprepričljivo je izvajanje Konrada Moltkeja, ki ob sklicevanju na enega od obrobni in nejasnih pomenov besede "gemein" pri Grimmu trdi, da "gemein" v povezavi z "landschaft" ne pomeni "skupen, ves, vsezajemajoč", kot so običajne razlage v slovarjih srednjevisoke nemščine, temveč "zbran". "Gemeine landschaft" so torej po njegovem zbrani stanovi in ne vsi stanovi oziroma kurije. Moltke, Konrad von: *Siegmund von Dietrichstein*, 93. Tezo, da so z "gemeine landschaft" mišljeni vsi štirje stanovi, zagovarjajo mdr.: Werunsky, Emil: *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 177; Mell, Anton: *Grundriß*, 124; Carsten, Francis L.: *Princes and Parliaments*, 353.

²⁰ Chmel, Joseph: *Actenstücke und Briefe* 2, 551s; 3, 316; Chmel, Joseph: *Materialien* II, 343, 346; Schwind, Ernst von - Dopsch, Alphons: *Ausgewählte Urkunden*, 417, št. 225.

²¹ Unrest, Jakob: *Österreichische Chronik*, 107 (*mit der lanndtschafft, preleten, lanndtleuten und von stetten*), 132, 138s.

²² Prav tam, 231.

²³ Prav tam, 143.

²⁴ Prav tam, 27, 52, 149, 172. V vseh štirih primerih gre verjetno za stanovsko vojsko.

⁸ Beseda je pisana v kurzivi, če je dobesedno povzeta iz dokumenta oziroma predloge; če gre za splošno obliko v tujem jeziku, je beseda v narekovajih.

⁹ Lexer, Mathias: *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*; Müller, Wilhelm - Zarncke, Friedrich: *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*, Bd. 1, 936; *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*, Bd. 12, 131ss.

¹⁰ Prim. Wiessner, Hermann: *Monumenta historica* IX, 60, št. 210.

¹¹ Schwind, Ernst von - Dopsch, Alphons: *Ausgewählte Urkunden*, 296, št. 157.

¹² Seuffert, Burkhard - Kogler, Gottfriede: *Landtagsakten* I, 58, št. 12.

¹³ Schwind, Ernst von - Dopsch, Alphons: *Ausgewählte Urkunden*, 323ss, št. 173. Zdi se, da so bili v Avstriji v tem okviru mišljeni tudi že prelati.

¹⁴ Wiessner, Hermann: *Monumenta historica* XI, 82ss, št. 203; Chmel, Joseph: *Materialien* II, 267.

¹⁵ Wiessner, Hermann: *Monumenta historica* X, 381, št. 1151. Pod *ganz landschaft* bi še najlaže videli drugo ime za poprej jasno razčlenjeno plemiško korporacijo, ki ji je bila listina namenjena, ter njene posesti.

¹⁶ ARS, AS 920, osebni fond Levec Vladimir, fasc. 4; AS

Čeprav je danes običajni pomen (prevod) besede "landschaft" pokrajina oziroma krajina, ne drži Schubertova trditev, da se je ta pomen ustalil šele v poznem 18. stoletju.²⁵ Njen "nepolitični" pomen poznajo slovarji srednjeveške nemščine (prim op. 9), prav tako je denimo Valvasor "landschaft" razumel tudi kot pokrajino.²⁶

Pojma "landschaft" nikakor ne smemo enačiti z deželo kot pravno-teritorialno enoto. Že privilegij o izboljšanju kranjskega grba iz leta 1463 je v tem smislu nedvoumen. Friderik III. je takrat za zasluge poimensko naštetih kranjskih plemičev *die gnad getan und unserr gemainen lanndtschafft in Krain die wap-pen und klainat desselben unsers furstentumbs ... gepessert ... daz sy die obberurten unser lanndtschafft unsers furstentumbs Krain die obberurt wap-pen mit irer pessrung an irrung und hindernuss berutlich nutzen prauchen lassen ...*²⁷ *Lanndtschafft* je bil v tem primeru le tisti del dežele, ki so ga predstavljali, se pravi posedovali našeti plemiči in njihovi neimenovani kolegi. Otto Brunner je razliko natančno definiral. "Landschaft" v nobenem primeru ne pomeni dežele v običajnem smislu. K deželi namreč sodi tudi neposredna deželnoknežja oblastna sfera, to so njegovo komorno premoženje, njegova zemljiška gospodstva. Enoznačen pa tudi ni pojem tiste "landschaft", ki jo srečujemo na deželnih zborih. V ožjem smislu lahko ta pomeni samo plemiška stanova, torej gospode ter viteze in oprode, ki so kot korporacija nastopali pri dednih poklonitvah in na ograjnem sodišču. V tem primeru so prelati in mesta del komornega premoženja ter ne sodijo v "landschaft", temveč "landesherrschaft". Razširitev pojma "landschaft" na prelate in mesta – oboji so del komornega premoženja v širšem smislu – je rezultat procesa oblikovanja deželnostanovske korporacije oziroma vključitve v stanovsko sfero, v kateri pa se niti prelati niti mesta nikoli niso povsem znebili etikete komornosti.²⁸ Na takem razumevanju sloni znamenita in za premalo pozornega bralca sporna Brunnerjeva trditev, da stanovi ne "predstavljajo" dežele, temveč dežela "so".²⁹ Formulacija je korektna: "Indem sich Landesherr und Landleute miteinander verhandelnd gegenüberreten, wird die Land-

schaft zum Land. Das Wort erhält damit einen neuen, engeren Sinn; es bezeichnet das Land, soweit es nicht zur engeren Herrschaftssphäre, zum 'Kammergut' des Landesherrn gehört."³⁰ V igri sta torej dve deželi. V ožjem smislu gre za deželno-stanovsko sfero, za "landschaft", ki skupaj z deželnim knezom, njegovim komornim premoženjem (v ožjem smislu) in njegovo "od Boga zaupano" oblastjo sestavljata pravno-teritorialno enoto – poznosrednjeveško deželo (državo) v širšem, vsakdanjem smislu. Kdor ni vključen v "landschaft", lahko pravno gledano pripada trem skupinam: lahko je podložnik člana stanov oziroma pripadnik skupine, ki ima deželnostanovski položaj; lahko je "gost", ki pravno ne sodi v deželo, a je v času bivanja v njej pod njeno zaščito; lahko spada neposredno pod deželnega gospoda, v njegovo komorno premoženje.³¹

Sergij Vilfan je povzel ločevanje med pojmom "land" in "landschaft" ter pojasnil, da so med deželnoknežje komorno premoženje na prehodu iz srednjega v zgodnji novi vek spadali deželska sodišča, rudniki, deželnoknežja mesta in trgi, judje, mitnice in nabitek (Aufschlag) ter cerkvene osebe pod deželnoknežjim odvetništvom. Na Kranjskem so po izumrtju celjskih grofov njihova gospodstva dedovali Habsburžani, zato je bil velik del dežele odtegnjen stanovski sferi in ga je knez upravljal kot komorno premoženje. Res pa je, da so ta gospodstva kot uradniki in zakupniki upravljali tudi kranjski plemiči, ki so imeli s tem položaj tako v "landschaft" kot na komornem premoženju. Vilfan je ob tem zagovarjal ožji obseg pomena "landschaft", brez prelatov in deželnoknežjih mest; "landschaft" naj bi bili le plemstvo in njegovo premoženje z gospodstvi vred.³² Tako striktno omejevanje, ki povsem izloča mestno kurijo in le pogojno vključuje prelate, ne ustreza dikciji virov oziroma velja le za zgodnejšo fazo razvoja deželnostanovske korporacije, ki se je na Kranjskem končala sredi 15. stoletja. Nedvomno pa velja, da so bili prelati in mesta kot komorno premoženje v širšem smislu v primerjavi s plemstvom drugorazredni element deželnih stanov.

Na podlagi najstarejših kranjskih deželnozborskih spisov, ki dokumentirajo že oblikovano stanovsko korporacijo, lahko sklenemo, da so v pojem "(gemeine) landschaft" v večini primerov bolj ali manj nesporno vključeni vsi štirje stanovi.³³

²⁵ Schubert, Ernst: *Fürstliche Herrschaft*, 42; Schubert, Ernst: *Der rätselhafte Begriff*, 15.

²⁶ Prim. Valvasor, Johann W.: *Die Ehre* XII, 98; XVI, 316, 329. Kadar je z "landschaft" označeval kranjsko stanovsko korporacijo, ji je kronist navadno pritalnil pridevnik "löblich" (hvalevreden).

²⁷ ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 716, 1463, januar 12., Dunajsko Novo mesto.

²⁸ Brunner, Otto: *Land und Herrschaft*, 239.

²⁹ Prav tam, 423.

³⁰ Prav tam, 437s.

³¹ Prav tam, 413.

³² Vilfan, Sergij: *Država in dežela*, 51s.

³³ Glej npr.: ARS, AS 2, DSK I, šk. 315 (fasc. 211), št. 41, 44,

To lahko trdimo tudi glede na titule tistih dokumentov, ki ne vključujejo pojma "landschafft", pa imajo dejansko istega naslovnika (*den von prelaten, adl, ritterschafft vnnnd stetten*).³⁴ To velja ne glede na to, ali je spis nastal v deželno knežji ali stanovski pisarni. Le redki dokumenti s preloma 15. v 16. stoletje dovolj jasno ločijo *landschafft* in *stettin*.³⁵ Kot je razvidno iz mandata cesarja Maksimilijana I. kranjskim velikašem iz leta 1514, pomeni "landschafft" člane deželnih stanov skupaj z njihovimi posestmi in dohodki.³⁶

Strnimo. Pomena besede "landschafft" v historičnem kontekstu velikokrat ni mogoče natančno definirati. Težava je med drugim v tem, da so viri za večino 15. stoletja dokaj redki. Obsega lahko samo deželno plemstvo (gospode, viteze in plemenite oprode) – taka interpretacija je upravičena zlasti za začetno fazo razvoja deželno stanovske korporacije (nekako do sredine 15. stoletja) – za poznejši čas ustreza v glavnem le, če so bili dokumenti namenjeni izrecno plemstvu (npr. v potrditvah starejših privilegijev). Od štiridesetih let 15. stoletja se v "landschafft" vključuje prelate, par desetletij pozneje še deželno knežja mesta. Širitev pojma je povezana z oblikovanjem strukture deželnih stanov, se pravi s pojavljanjem prelatov in mest na deželnih in meddeželnih zborih. Okoli leta 1500, ko so bili stanovi že dodobra izoblikovani, je kranjska "(gemeine) landschafft" v splošnem zajemala vse štiri stanove. Razmeroma redke dokumentirane izjeme, ki ločujejo "landschafft" od deželno sta-

novskih mest, lahko sicer opozarjajo na poseben status četrtega stanu, najbrž pa so največkrat le plod pisarjeve nedoslednosti ali vsebinsko nepomembne trenutne odločitve. Vilfan je v eni svojih zadnjih razprav predlagal, da bi "landschafft" slovenili z "deželstvo",³⁷ a se nam glede na vse povedano vendarle zdi najprimernejši izraz preprosto "deželni stanovi". Ob tem je treba upoštevati, da je obseg tega pojma časovno in še kako drugače pogojen, ter da nikakor ne obsega samo posameznikov, ki sestavljajo stanovsko korporacijo, temveč tudi njihovo oblastno sfero – posesti in premoženje.

Deželani (Landleute)

V besedi "landleute" (edn. "landmann") se sicer res skrivajo kmetje, podeželani in prebivalci dežele nasploh,³⁸ vendar gre v našem primeru za žlahtnejši pomen, za deželane. Izraz *deschelani* naj bi za kranjske deželne stanove v pridigi v Kranju leta 1555 prvi uporabil ljubljanski škof Urban Textor, a ti tega niso razumeli v žlahtnem pomenu, temveč kot žalitev in so se na deželnem zboru v Ljubljani škofu pritožili.³⁹ Glede na okoliščine Textorjeve "žalivke" smemo domnevati, da je bila namenjena predvsem plemiškemu delu stanov, v katerem je reformacija najbolj zaživela. V naslednjih vrsticah bomo skušali ugotoviti, kako je bilo s pomenom in obsegom tega pojma pred razmahom reformacijskega gibanja.

Prvi in osnovni pomen besede deželani (*landleute, landleut(h), lanntlewt, landlewte*, lat. *comprovinciales*) je deželno plemstvo. To je lepo vidno z najstarejših seznamov, ki so nastali ob pregledih deželnih plemiških vojska v letih 1421–22,⁴⁰ iz starejših vojaš-

63, 91; šk. 848, št. 15; Verbič, Marija: *Deželnozborski spisi I*, 5ss, št. 4–8, 10 (*gemaine landschafft aller stende unsers furstentums Crain*); 12ss, št. 13; 21, št. 21; 28ss, št. 26–30; 41ss, št. 34, 38s; 52s, št. 42; 55, št. 46; 58ss, št. 50; 64ss, št. 53, 55; 72ss, št. 59; 81ss, št. 64s; 90ss, št. 72s; 105s, št. 83; 109ss, št. 88, 90 (*von prelattn, adl, ritterschafft und stettin gemainer unser landschafft*); 116, št. 94; 121, št. 97; 149ss, št. 117, 119; 163s, št. 125; Verbič, Marija: *Deželnozborski spisi II*, 181ss, št. 135, 137; 189ss, št. 140–142 (*wir die prelaten, beren, ritterschafft und stettin gemainer landschafft des furstentums Crain*), 143; 208, št. 157; 225, št. 174; 229, št. 177; Chmel, Joseph: *Urkunden*, 2.

³⁴ ARS, AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 52.

³⁵ ARS, AS 2, DSK I, šk. 312 (fasc. 209), sn. 13; Verbič, Marija: *Deželnozborski spisi I*, 7s, št. 9; 98ss, št. 80 (*ainer landschafft in Crain auch den von stettin und märkten*; kljub temu v istem dokumentu piše tudi, *das ain ersame landschafft zuuersteen geystlich und der adl mit den stettin und märkten*); Verbič, Marija: *Deželnozborski spisi II*, 171ss, št. 130; 212s, št. 160; Krones, Franz: *Vorarbeiten* (1865), 1, 104; prim. tudi Zeibig, Hartmann Josef: *Der Ausschuss-Landtag*, 221.

³⁶ ARS, AS 2, DSK I, šk. 848, št. 24 (*Nachdem wir ye zutzzeiten steyr auff unser lanndschaftt unsers furstentums Crain geschlagen haben ...*). Poznamo tudi zgodnejše dokaze takega pojmovanja: Seuffert, Burkhard - Kogler, Gottfriede: *Landtagsakten II*, 35, št. 101; 252s, št. 237s; Unrest, Jakob: *Österreichische Chronik*, 188.

³⁷ Vilfan, Sergij: *Država in dežela*, 51. Žal ni šala, da v regestih in literaturi sem ter tja najdemo tudi prevoda dežela in pokrajina. Tako modrost so na primer zagrešili prevajalci razstavnega kataloga "Ali jih lahko še rešimo? Konservacija in restavracija pisne dediščine", ki so v članku Petra Wiesfleckerja "landschaftlich" striktno slovenili s "pokrajinski". "Teile des landschaftlichen Archivs" so postali "deli arhivskega gradiva pokrajine" oz. "del pokrajinskega fonda", "landschaftliche Urkunden" in "landschaftliche Diplome" pa pokrajinske listine oz. diplome. Prim.: *Sind sie noch zu retten?*, 57s, 61; *Ali jih lahko še rešimo?*, 65s, 69. V resnici gre za štajerski stanovski arhiv (arhivski fond štajerskih deželnih stanov), za stanovske listine in diplome.

³⁸ *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*, Bd. 12, 125; Lexer, Matthias: *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, geslo *lantliut*.

³⁹ *Odsevi reformacijskega gibanja*, 25, št. 8; 73s, št. 3.

⁴⁰ HHStA, Österreichische Akten, Krain, K. 1, Fasz. 1, fol. 1–2; StLA, Meillerakten, XIV-a, Nr. 3, 5; Pirchegger,

kih in deželnozborskih spisov⁴¹ ter drugih virov.⁴²

Deželani so dobili znotraj heterogenega plemiškega stanu precej zgodaj tudi ožji pomen, namreč vitezi in plemeniti hlapci (oprode).⁴³ Tako pojmovanje je bilo ob koncu srednjega veka precej neprepoznavno. Od 16. stoletja naprej je lahko zveza *herren und landleuth* – na primer v stanovskih seznamih – pomenila vse štiri stanove ali le oba plemiška,⁴⁴ pri Valvasorju pa spet najdemo tudi ožji pomen, ki vključuje samo nižje plemstvo (viteško klop).⁴⁵

Od začetka štiridesetih let 15. stoletja so začeli med deželane sporadično uvrščati prelate.⁴⁶ Sinhronost vključevanja prelatov v pojma "landleute" in

"landschaft" seveda ni naključna. Prav tako ni nenavadno, da se pojma pojavljata drug ob drugem. Večina ohranjenih virov notranjeavstrijskega prostora tako kot deželane v drugi polovici 15. stoletja poleg plemstva označuje tudi prelate. To ponavadi ni eksplicitno zapisano, je pa mogoče dokaj zanesljivo razbrati iz konteksta.⁴⁷ Ta lahko daje zdaj bolj zdaj manj odločno vedeti, da ima "landleute" pravzaprav enak pomen kot "landschaft" – da vključuje poleg plemstva in prelatov tudi deželnoknežja mesta oziroma njihove predstavnike.⁴⁸ Zapisov, ki bi eksplicitno in res nedvoumno zajemali deželnoknežja mesta (in trge), pa je razmeroma malo.⁴⁹

Obseg pojma deželani se je torej ob koncu srednjega veka spreminjal, v glavnem širil. V 13. stoletju je obsegal samo grofe, svobodne gospode in ministeriale, ki so se potem skoncentrirali v stanu (deželskih) gospodov. Tem se je pridružilo nižje plemstvo, vitezi in oprode, ki so skupaj z gospodi sestavljali deželno plemstvo, tj. deželane v osnovnem pomenu besede. Ustaletev institucije deželnih zborov in oblikovanje t. i. stanovsko-monarhičnega

Hans: *Geschichte der Steiermark II*, 532; Nared, Andrej: *Seznami*, 316ss.

⁴¹ Seuffert, Burkhard - Kogler, Gottfriede: *Landtagsakten I*, 37, št. 1 (nekoliko nejasno); 65, št. 15; 72, št. 22; 89, št. 34 (*prelatten und landlewt*); Mlinarič, Jože: *Gradivo VII*, št. 6; Krones, Franz: *Vorarbeiten* (1865), 82, št. 115/13; Krones, Franz: *Vorarbeiten* (1869), 71, št. 19a; Seuffert, Burkhard - Kogler, Gottfriede: *Landtagsakten II*, 27, št. 94; 29, št. 95; 82, št. 127; 155, št. 170; Verbič, Marija: *Deželnozborski spisi I*, 143s, št. 111; 160, št. 123 (oba dokumenta se nanašata na zasedanje dvorne veče v času kmečkega upora leta 1515); Verbič, Marija: *Deželnozborski spisi II*, 209, št. 158.

⁴² ZIMK, CKSL, 1416, junij 20., Bozen; 1438, februar 1., Dunajsko Novo mesto; 1438, februar 3., Dunajsko Novo mesto; Komatar, Fran: *Das Schloßarchiv*, 213, št. 374; 225, št. 400; Mlinarič, Jože: *Gradivo VII*, št. 14; ARS, AS 2, DSK I, šk. 848, št. 11; AS 1063, Zbirka listin, št. 682, 1460, maj 29., Dunajsko Novo mesto; št. 5753, 1482, januar 7., Ljubljana; št. 913, 1494, januar 17., Dunaj; Wiessner, Hermann: *Monumenta historica XI*, 5s, št. 15; 82ss, št. 203; 201, št. 500; Birk, Ernst: *Urkunden-Auszüge*, 184s, št. 13; Unrest, Jakob: *Österreichische Chronik*, 11, 16, 22, 34, 37, 107, 131, 136, 152.

⁴³ Krones, Franz: *Urkunden*, 53, št. 156 (*diensherrn und landtlewt*, 1339); Wiessner, Hermann: *Monumenta historica X*, 325, št. 1026 (*von herren, rittern, knechten und landlewt*, 1396); Chmel, Joseph: *Materialien II*, 267 (*die prelatten, die lantherren vnd landtlewt*, 1462); Unrest, Jakob: *Österreichische Chronik*, 67; Krones, Franz: *Vorarbeiten* (1865), 97, št. 137/35 (*herren und landtlewt*, 1470); prim. še: Werunsky, Emil: *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 274; Mell, Anton: *Grundriß*, 110ss; Vilfan, Sergij: *Država in dežela*, 51.

⁴⁴ Glej Nared, Andrej: *Seznami*, 323ss in tam navedene seznane.

⁴⁵ Valvasor, Johann W.: *Die Ebre IX*, 97. Valvasor je pomen izraza Landleuten zelo jasno razložil. V njegovem času so bili "deželani" na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem vsi štirje deželni stanovi ali člani deželnega zbora. V ožjem smislu je šlo samo za tretji, viteški stan. Prim. tudi Vilfan, Sergij: *Pravna ureditev*, 34.

⁴⁶ StLA, Hs. II/14, fol. 126v; HHStA, Hs. B 43, fol. 96r; ÖNB, Hs. 8065, fol. 95r; Seuffert, Burkhard - Kogler, Gottfriede: *Landtagsakten I*, 80, št. 26; 87, št. 33; 116s, št. 50. V Avstriji se je to zgodilo že desetletje ali dve prej – prim. Schwind, Ernst von - Dopsch, Alphons: *Ausgewählte Urkunden*, 323, št. 117.

⁴⁷ Seuffert, Burkhard - Kogler, Gottfriede: *Landtagsakten II*, 9, št. 80; 22, št. 90; 36, št. 102; 40s, št. 105; 47, št. 110; 55, št. 117; 58ss, št. 119s; 137, št. 159; 152s, št. 166s; 203s, št. 201; 223, št. 213; Chmel, Joseph: *Materialien II*, 184s; Mlinarič, Jože: *Gradivo VII*, št. 107, 108; CKSL, 1462, julij 4., Maribor; Unrest, Jakob: *Österreichische Chronik*, 30; Verbič, Marija: *Deželnozborski spisi I*, 45, št. 37; 66, št. 53; Böhmer, J. F.: *Regesta Imperii XIV*, 3/2, 704, št. 13367.

⁴⁸ Seuffert, Burkhard - Kogler, Gottfriede: *Landtagsakten II*, 63s, št. 121 (prepis pisma štajerskih landleuten koroškim iz oktobra 1462 je podpisan z *uns prelaten, grafen, herren, rittern und knechten, auch die von steten in dem lande Steir*); 142 (*dy landlewt der dreyr land von allen stenden Steyr, Kerndten und Krain*); 150s, št. 166; 187ss, št. 195s; Schwind, Ernst von - Dopsch, Alphons: *Ausgewählte Urkunden*, 399ss, št. 210; Krones, Franz: *Vorarbeiten* (1865), 95, št. 133/31; CKSL, 1485, julij 17.; Chmel, Joseph: *Actenstücke und Briefe 2*, 524s, št. CLX; 632s, št. CDLXIV; Chmel, Joseph: *Actenstücke und Briefe 3*, 380ss, 393ss; Mlinarič, Jože: *Gradivo X*, št. 49, 51; StLA, Laa. A., Antiquum, III, K. 165, H. 539, leto 1494; ARS, AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 36; Verbič, Marija: *Deželnozborski spisi I*, 39s, št. 32; 81, št. 63; 188, št. 138; 221, št. 170s (mešajo se izrazi *gemaine landschaft, landleuten in stenden*, očitno v pomenu vseh štirih stanov); Böhmer, J. F.: *Regesta Imperii XIV*, 3/2, 681, št. 13260; Unrest, Jakob: *Österreichische Chronik*, 24, 133, 159; Brunner, Otto: *Land und Herrschaft*, 238s.

⁴⁹ Chmel, Joseph: *Materialien*, I/2, 368 (*landtleuten der vier partheyen des lannds Österreich*); Chmel, Joseph: *Materialien*, II, 343 (*die lanndtleut von der vier stenden*); Chmel, Joseph: *Regesta chronologico-diplomatica*, CLIX, št. 125; Chmel, Joseph: *Actenstücke und Briefe 2*, 549, št. CCXLVIII (*lanndleuten aus den vier stenden*); Verbič, Marija: *Deželnozborski spisi I*, 4, št. 3 (kralj Maksimilijan je julija 1501 ljubljanskega sodnika in mestni svet pozval, naj pošljeta svoje zastopnike na deželni zbor, kjer bodo zborovali *mitsamt andern unsern landtleuten*); Verbič, Marija: *Deželnozborski spisi II*, 221s, št. 170s.

dualizma sta tekom 15. stoletja med deželane spravila še prelate in celo mesta, pri tem pa so oboji obdržali komorni karakter.⁵⁰ Opazimo lahko, da je širjenje pojmov "landschaft" in "landleute" sočasno, da se izraza pojavljata drug ob drugem, pa tudi, da so bila deželnoknežja mesta oziroma njihovi predstavniki med deželane uvrščena redkeje ali vsaj manj eksplicitno kot prelati. Do srede 15. stoletja je bil kranjski deželan v glavnem plemič gosposkega ali viteškega stanu. Odtlej je bil to (enako kot štajerski ali koroški) tudi kranjski prelat. Mesta so v okvir deželanov prišla še kako desetletje pozneje, a mnogo manj prepričljivo kot prelati. To je prvi izmed razlogov za to, da za deželnoknežja mesta ne uporabljamo izraza deželani. Drugi razlog je v tem, da so mesta v deželnem zboru zastopali delegirani predstavniki avtonomne mestne skupnosti in da ti niso bili t. i. virilisti, ki so se zbora udeleževali *in aigen personen* kot prelati in plemstvo.⁵¹ Tretji razlog je hkrati bistvo razlikovanja sicer v marsičem prekrivajočih se pojmov "landschaft" in "landleute": "landleute" so (samo) skupnost posameznikov plemiškega in prelatskega stanu, "landschaft" pa obsega tudi njihovo oblastno sfero – gospostva in premoženje.

Deželani so v osnovnem pomenu vse deželno plemstvo, v razširjenem pomenu se k njim prištevajo prelati (in izjemoma deželnoknežja mesta), v ožjem pa gre le za viteze in plemenite oprode. Vilfan je bil glede teh vprašanj precej splošen in je v resnici sprejemal le osnovni in ožji pomen obravnavanega izraza. Že pri prelatih je bil preveč previden, sicer redkih dokazov za prištevanje pripadnikov mestne kurije med deželane pa sploh ni poznal. Netočno je tudi enačil deželane z izrazom "landschaft".⁵²

"Plemiči" (*die vom adl*)

Razmeroma redko omenjena skupina "plemiči" je imela v okviru deželnoztanovske korporacije več pomenov. Opazimo jo šele v virih iz šestdesetih let 15. stoletja⁵³ in v večini primerov je nedvoumno

zajemala vse deželno plemstvo. Sklici deželnih zborov in drugi deželnozborski spisi so se obračali na *prelatten, den vom adl vnd steten* vseh treh notranje-avstrijskih dežel ali samo katere od njih.⁵⁴ Sklepi velikovškega meddeželnega zbora iz leta 1470 so *adel* podrobno razčlenili na grofe, barone, gospode, viteze in *edlleute*.⁵⁵ Na prelomu 15. v 16. stoletje srečamo na Kranjskem formulacijo, ki plemstvo deli na *adl* in *ritterschafft* (v zapisanem vrstnem redu); tako lahko domnevamo, da so bili v takih primerih z *adl* mišljeni maloštevilni kranjski gospodje.⁵⁶ V 16. stoletju je bil poleg tega izpričan še en pomen, in sicer gre za plemiče najnižjega ranga, za katere je bil prej uveljavljen izraz "knechte". To je mogoče razbrati iz posameznih kranjskih deželnozborskih spisov,⁵⁷ pa tudi s stanovskih seznamov, ki imajo poleg prelatov, gospodov in mest rubriko *Ritterschafft und Ad(e)l*.⁵⁸ Izraz je imel končno lahko tudi enak pomen kot deželani v ožjem pomenu besede – nižje plemstvo, vitezi in oprode ali "žlahtniki" (*landschafft ... der dreier ständ von prelatten, herrnstand und vom adl*).⁵⁹

Partei(en)

Izraz je geografsko in časovno bistveno bolj omejen kot predhodni, zato se ga dotikamo le obrobno. Srečamo ga namreč samo v vojvodini Avstriji, pa še tam redko. S *vier partijen* so se avgusta 1406 označili tamkajšnji prelati, gospodje, vitezi in mesta,⁶⁰ nekoliko pogostejši pa je bil ta pojem v štiridesetih in petdesetih letih 15. stoletja, ko so se

⁵⁰ Brunner, Otto: *Land und Herrschaft*, 394, 435; Werunsky, Emil: *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 274; Mell, Anton: *Grundriß*, 135; Pirchegger, Hans: *Geschichte der Steiermark II*, 202.

⁵¹ Deželnoknežji razpis kranjskega deželnega zbora iz leta 1512 je zahteval, da se zbora v Ljubljani udeležijo *die von prelatten und adl all in aigen personen und ir die von steten und merkten durch die euren mit volmechtigem gvalt* (Verbič, Marija: *Deželnozborski spisi I*, 80, št. 63).

⁵² Vilfan, Sergij: Država in dežela, 51.

⁵³ Prvi nam znani primer v Otorepec, Božo: *Gradivo III*, št. 68, leto 1461.

⁵⁴ Mlinarič, Jože: *Gradivo VII*, št. 104; *VIII*, št. 64, 67; StLA, Allgemeine Urkundenreihe, št. 7322a, 1470, junij 4., Velikovec; Seuffert, Burkhard - Kogler, Gottfriede: *Landtagsakten II*, 111, št. 141; 120s, št. 146–48; 132s, št. 154s; 144, št. 163; 177, št. 189; Krones, Franz: *Vorarbeiten* (1865), 99, št. 143/41; Otorepec, Božo: *Gradivo IV*, št. 28, 29; ARS, AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 11; Verbič, Marija: *Deželnozborski spisi I*, 80, št. 63.

⁵⁵ Wiessner, Hermann: *Monumenta historica XI*, 169, št. 422.

⁵⁶ ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 909, 1494, januar 15., Dunaj; Verbič, Marija: *Deželnozborski spisi I*, 5, št. 4; Verbič, Marija: *Deželnozborski spisi II*, 225, št. 174.

⁵⁷ Verbič, Marija: *Deželnozborski spisi I*, 3s, št. 2 (*n. die bischof, von hern, der ritterschafft und vom adel*); Verbič, Marija: *Deželnozborski spisi II*, 171, št. 130 (*gemainer landschafft der prelatten, herrn, ritter und vom adl*).

⁵⁸ ARS, AS 2, DSK I, šk. 322 (fasc. 216); šk. 933, fol. 31ss; šk. 432 (fasc. 290a/1), 959ss.

⁵⁹ Prim. op. 1 in Vilfan, Sergij: Država in dežela, 51. Izraz žlahtniki (*shlahtniki*) je za nižje plemstvo v osemdesetih letih 16. stoletja skoval Andrej Recelj.

⁶⁰ Schwind, Ernst von - Dopsch, Alphons: *Ausgewählte Urkunden*, 300ss, št. 159; Lackner, Christian: *Hof und Herrschaft*, 42.

avstrijski stanovi in Friderik III. prepirali za Ladislava Postumusa in njegovo dediščino. Jezo nad *vir Parteien* je Friderik zaupal svoji beležnici;⁶¹ njegovi nasprotniki so o njih govorili na pogosto samovoljno sklicanih deželnih zborih.⁶² Izraz se je pojavljal tudi skupaj z izrazoma "landschaft" in "landleute". S "partei" oz. "Parteien" so bili seveda mišljeni vsi štirje stanovi, kar je mogoče jasno razbrati iz listine o zavezništvu med avstrijsko stanovsko stranko pod vodstvom Ulrika Eyzingerja ter celjskima grofoma Friderikom II. in Ulrikom II. iz leta 1452. Eyzinger je zavezništvo sklenil *in namen der vier partheyen prellaten, grauen, herren, ritter und knecht und der von steten des lanndes Österreich*.⁶³

Stanovi

V historiografiji se je usidralo mnenje, da je termin stanovi (Stände) v notranjeavstrijskih deželah prišel v rabo okoli leta 1500, in sicer po francosko-burgundskem vzoru (lat. *status*, franc. *états*).⁶⁴ Pojem obsega vse skupine, ki so sestavljale deželni zbor, razen če je formulacija izrecno drugačna.⁶⁵ Splošno sprejeti teoriji je treba vendarle dodati, da so bili stanovi v Avstriji,⁶⁶ a tudi v notranjeavstrijskih deželah⁶⁷ znani že v šestdesetih in sedemdesetih letih, torej pred Maksimilijanom, ki je v

avstrijske dežele pripeljal "zahodnjaške novotarije". Izraz se je dolgo (nekoliko inferiorno) pojavljal ob drugih kolektivnih označbah, zlasti ob "landschaft" in v manjši meri ob "landleute" (v najširšem smislu) ter je v splošno rabo prišel šele proti koncu 16. stoletja; iz tega obdobja je izpričana tudi slovenska varianta.⁶⁸ V kranjskih virih zgodnjega 16. stoletja je govor o *erwirdigen, ersamen, geistlichen, andechtigen, edeln unnd unnsern lieben getrewen gemeinen stendden unnsers furstentums Crain*,⁶⁹ o *allen standn des furstentums Crain und Windischmarch*,⁷⁰ *allen stendndn gemainlich unnsrer lanndschaft unnsers furstenthums Crayn*, ipd.⁷¹ Sintagme deželni stanovi (Landstände) v obravnavanem času še niso poznali.

"Samopodoba" kranjskih stanov

Kranjski deželni stanovi so se skupaj s štajerskimi in koroškimi predstavljali z naštevanjem posameznih stanov,⁷² sami pa so se "podpisovali" kot (*wir*) *gemaine* ali *undertenige landschaft*,⁷³ *gemaine landschaft der prelaten, hern, ritter und vom adl*,⁷⁴ *wir die prelatn und ander geystlichkayt, auch die vom adl, ritter, knecht, stet und markt*,⁷⁵ *wir von allen standen*⁷⁶ ali *wir die prelaten, heren, ritterschafft und stett gemainer landschaft*.⁷⁷ Kolikor smo lahko zasledili, se kranjski stanovi le enkrat imenujejo *deželani* (*landlent*).⁷⁸ Ljubše so jim bile druge možnosti, predvsem "landschaft", ki je bila v obravnavanem obdobju najpogostejša

⁶¹ Lhotsky, Alphons: AEIOV, 200ss; prim. še: Heinig, Paul-Joachim: *Kaiser Friedrich III.*, 39; Gutkas, Karl: *Landesfürst und Stände*, 236s.

⁶² Chmel, Joseph: *Materialien I/2*, 356s, št. CLXXVI (*vier bartheyen des lannds Österreich*); 368, št. CLXXXIV (*landtleuten der vier partheyen*); Chmel, Joseph: *Materialien II*, 17, št. XVI; 145, št. CXX; glej tudi Werunsky, Emil: *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte*, 179.

⁶³ ARS, AS 1063, Zbirka listin, št. 4544, 1452, marec 19., Dunaj.

⁶⁴ Vilfan, Sergij: *Pravni značaj*, 216; Vilfan, Sergij: *Pravni položaj*, 10; *Enciklopedija Slovenije* 2 (1988), 251; Schubert, Ernst: *Fürstliche Herrschaft*, 41s; Mell, Anton: *Grundriß*, 135, 320.

⁶⁵ Za Kranjsko je iz začetka 16. stoletja ohranjen kredencial, ki je namenjen samo *den dreyen stenden*, pri tem pa so bila (verjetno) izpuščena mesta (Verbič, Marija: *Deželnozbornski spisi I*, 8, št. 9). V avstrijskih deželnozbornskih spisih iz tega časa naletimo tudi na *die zwey stendn vom adl* oziroma *dreyr stendn, nemlich prelatn, herrn vnd ritterschafft* (Zcibig, Hartmann Josef: *Der Ausschuss-Landtag*, 330ss).

⁶⁶ Chmel, Joseph: *Regesta chronologico-diplomatica*, CLV, št. 124 (*vier standn des lannds [Österreich]*); CLIXss, št. 125 (*vier standn ... nemlich von prelatn, herren, rittern, knechten vnd den von steten; landtleuten von den vier standn*); Chmel, Joseph: *Materialien II*, 343ss (*lanndschaft aus der vier stendn*, ipd.); Chmel, Joseph: *Actenstücke und Briefe* 2, 549ss, 626ss, 653s.

⁶⁷ Seuffert, Burkhard - Kogler, Gottfriede: *Landtagsakten II*, 142 (*dy landlent der dreyr land von allen stenden Steyr, Kernnten und Krain*).

⁶⁸ Vilfan, Sergij: *Deželni ročini*, 72, op. 18; Vilfan, Sergij: *Država in dežela*, 51.

⁶⁹ ARS, AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 9.

⁷⁰ ARS, AS 2, DSK I, šk. 408 (fasc. 281), 6.

⁷¹ ARS, AS 2, DSK I, šk. 314 (fasc. 211), št. 41, 63, 91; šk. 848, št. 15, 25; AS 1063, Zbirka listin, št. 1088, 1510, april 10., Avgsburg a); Verbič, Marija: *Deželnozbornski spisi I*, 8, št. 10 (*gemaine landschaft aller stende*); 12, št. 13; 21, št. 21 (*unser landschaften in Crain von geistlichen und weltlichen stenden*); 29ss, št. 28s; 41, št. 34; 57, št. 48; 64ss, št. 53ss (*die stend unser landschaften Steyr, Karnnten und Crain*); 76, št. 61; 113ss, št. 92ss; 151, št. 119; 163, št. 125 (*den ständen gemainer landschaft*); Verbič, Marija: *Deželnozbornski spisi II*, 208, št. 157; 221, št. 170s (*allen stenden und landtleuten*).

⁷² *Wir die prelaten, graven, herren, ritter und knecht, die von steten und merckten der dreyr furstentumb Steyr, Kernnten und Krain* (Seuffert, Burkhard - Kogler, Gottfriede: *Landtagsakten II*, 43ss, št. 107s).

⁷³ StLA, Laa. A., Antiquum, III, K. 165, H. 539, leto 1495; Verbič, Marija: *Deželnozbornski spisi I*, 47s, št. 38s; Verbič, Marija: *Deželnozbornski spisi II*, 184ss, št. 137.

⁷⁴ Verbič, Marija: *Deželnozbornski spisi II*, 171, št. 130.

⁷⁵ Prav tam, 181, št. 135 – gre za enega redkih kranjskih virov, ki med stanove uvršča tudi trge. Podobno, le brez trgov, tudi str. 225, št. 174.

⁷⁶ Prav tam, 186, št. 137.

⁷⁷ Prav tam, 192, št. 142; podobno še 229, št. 177.

⁷⁸ Prav tam, 188, št. 138.

oblika poimenovanja stanovske korporacije. Ta izraz je bil očitno najbližje stanovski filozofiji, saj so z njim poudarili, da so pravzaprav dežela v malem.

Viri in literatura

Kratice

AKÖGQ – Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen
 ARS – Arhiv Republike Slovenije (Ljubljana)
 Bd. – Band
 BKStGQ – Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichts-Quellen
 CKSL – Centralna kartoteka srednjeveških listin za Slovenijo
 DSK I – Deželni stanovi za Kranjsko (arhivski fond), I. registratura
 fasc. – fascikel
 fol. – folij
 GMDS – Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo
 H. – Heft
 HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien)
 Hrsg. – Herausgeber
 Hs. – Handschrift
 HZ – Historische Zeitschrift
 izd. – izdajatelj
 JbLNÖ – Jahrbuch für Landeskunde der Niederösterreich
 K. – Karton
 Laa. A. – Landschaftliches Archiv
 MIÖG – Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung
 MMK – Mittheilungen des Musealvereines für Krain
 MOÖLA – Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchiv
 Nr. – Nummer
 ÖNB – Österreichische Nationalbibliothek (Wien)
 r – recto
 s – sledeča stran (folij)
 sn. – snopič
 ss – sledeče strani (foliji)
 StLA – Steiermärkisches Landesarchiv (Graz)
 šk. – škatla
 št. – številka
 v – verso
 ZČ – Zgodovinski časopis
 ZIMK – Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
 ZZR – Zbornik znanstvenih razprav Pravne fakultete v Ljubljani

Neobjavljeni viri

ARS, AS 2, DSK I
 ARS, AS 920, osebni fond Levec Vladimir
 ARS, AS 1063, Zbirka listin
 ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov
 HHStA, Handschriftensammlung
 HHStA, Österreichische Akten
 ÖNB, Handschriften-, Autographen- und Nachlass-Sammlung
 StLA, Allgemeine Urkundenreihe
 StLA, Handschriftensammlung
 StLA, Laa. A., Antiquum, Gruppe III
 StLA, Meillerakten
 ZIMK, CKSL

Objavljeni viri

Birk, Ernst: Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III. in den Jahren 1452–1467 aus bisher unbenützten Quellen. *AKÖGQ* 10 (1853).

Böhmer, J. F.: *Regesta Imperii XIV. Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I.* (bearb. von Hermann Wiesflecker et al.), 3. Bd./2. Teil. Wien - Köln - Weimar: Böhlau, 1998.

Chmel, Joseph: *Actenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilians I. Aus Archiven und Bibliotheken*, Bd. 1–3. Wien: Akademie der Wissenschaften, 1854, 1855, 1858.

Chmel, Joseph: *Materialien zur österreichischen Geschichte. Aus Archiven und Bibliotheken*, I. Bd./1. H. (Linz 1832), 2. H. (Wien 1837); II. Bd. (Wien 1840) (Unveränderter Nachdruck. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1971).

Chmel, Joseph: *Regesta chronologico-diplomatica Frederici IV. Romanorum regis (imperatoris III.). Auszug aus den im k. k. geheimen Haus-, Hof- und Staatsarchive zu Wien sich befindenden Reichsregistraturbücher vom Jahre 1440–1493. Nebst Auszügen aus Original-Urkunden, Manuskripten und Büchern*, Abt. I: 1440–1452; Abt. II: 1452–1493. Hildesheim: Georg Olms, 1962 (Unveränderter reprografischer Nachdruck der Ausgabe Wien 1838–40).

Chmel, Joseph: *Urkunden, Briefe und Actenstücke zur Geschichte Maximilians I. und seiner Zeit*. Stuttgart: Literarischer Verein, 1845.

Komatar, Fran: Das Schloßarchiv in Auersperg. *MMK* 18 (1905), 19 (1906), 20 (1907), *Carniola n. v.* 1 (1910).

Krones, Franz: Nachträge und Ergänzungen zu den Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des Mittelalterlichen Landtagswesens der Steiermark. *BKStGQ* 3 (1866).

Krones, Franz: Quellenmässige Beiträge zur Geschichte der Steiermark in den Jahren 1462–1471. *BKStGQ* 11 (1874).

Krones, Franz: Urkunden zur Geschichte des Landesfürstenthums, der Verwaltung und des Ständewesens der Steiermark. *BKStGQ* 30 (1899).

Krones, Franz: Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des mittelalterlichen Landtagswesens der Steiermark. *BKStGQ* 2 (1865).

Krones, Franz: Vorarbeiten zur Quellenkunde und Geschichte des Landtagswesens der Steiermark. Nachträge und Ergänzungen mit einer Uebersicht der bisher gesammelten Daten für die Epoche von 1160–1522. *BKStGQ* 6 (1869).

Mlinarič, Jože (izd.): *Gradivo za zgodovino Maribora*, VII, VIII, X. Maribor: Pokrajinski arhiv, 1981, 1982, 1984.

Otorepec, Božo (izd.): *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku*, III, IV. Ljubljana: Mestni arhiv 1958–1959.

Schwind, Ernst von - Dopsch, Alphons (Hrsg.): *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungsgeschichte der deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter*. Innsbruck: Wagner, 1895.

Seuffert, Burkhard - Kogler, Gottfriede (Hrsg.): *Die ältesten steirischen Landtagsakten 1396–1519 (Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark, Bd. 3, 4)*, Teil I: 1396–1452. Graz - Wien - München: Stiasny, 1953; Teil II: 1452–1493. Graz - Wien, 1958.

Unrest, Jakob (Hrsg. Karl Grossmann): *Österreichische Chronik (Monumenta Germaniae historica, Scriptores Rerum Germanicarum, N.S.T. XI)*. Weimar: Böhlau, 1957.

Valvasor, Johann W.: *Die Ehre des Hertzogthums Crain*, Buch XII, XV. Laybach - Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1689.

Verbič, Marija (izd.): *Deželnozborski spisi kranjskih stanov I (1499–1515), II (1516–1519) (Publikacije Arhiva SRS, Viri 1–2)*. Ljubljana: Arhiv SRS, 1980, 1986.

Wiessner, Hermann (Hrsg.): *Monumenta historica ducatus Carinthiae: geschichtliche Denkmäler des Herzogtums Kärnten*, IX, X, XI. Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1965, 1968, 1972.

Literatura

Ali jih lahko še rešimo? Konservacija in restavracija pisne dediščine. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2005.

Brunner, Otto: *Land und Herrschaft. Grundfragen der territorialen Verfassungsgeschichte Österreichs im Mittelalter*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1984 (Unveränderter Nachdruck der

Ausgabe Wien 1965).

Carsten, Francis L.: *Princes and Parliaments in Germany. From the Fifteenth to the Eighteenth Century*. Oxford: Clarendon Press, 1959.

Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. 16 Bde. [in 32 Teilbänden]. Leipzig 1854–1960 (spletna izdaja: <http://germazope.uni-trier.de/Projects/WBB/woerterbuecher/dwb/wbgui?lemid=GL01181>).

Dolenc, Metod: *Gorske bukve v izvirniku, prevodih in priredbah (Pravni spomeniki slovenskega naroda 1)*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti, 1940.

Enciklopedija Slovenije, 2. zvezek. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988.

Gutkas, Karl: Landesfürst und Stände Österreichs um die Mitte des 15. Jahrhunderts. *MOÖLA* 8 (1964).

Hassinger, Herbert: Die Landstände der österreichischen Länder. Zusammensetzung, Organisation und Leistung im 16.–18. Jahrhundert. *JbLNÖ*, N. F. 36/2 (1964).

Heinig, Paul-Joachim: *Kaiser Friedrich III. (1440–1493). Hof, Regierung und Politik (Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters 17)*, Teil 1–3. Köln - Weimar - Wien: Böhlau, 1997.

Hintze, Otto: Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes. *HZ* 141 (1930).

Lackner, Christian: *Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzöge (1365–1406)*. Wien - München: Oldenbourg, 2002. (MIÖG, Ergänzungsband 41).

Lexer, Matthias: *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch (Nachdruck der Ausg. Leipzig 1872–1878 mit einer Einleitung von Kurt Gärtner)*. Stuttgart 1992 (spletna izdaja: <http://germazope.uni-trier.de/Projects/WBB/woerterbuecher/lexer/wbgui?lemid=LH00596>).

Lhotsky, Alphons: AEIOV. Die "Devisen" Kaiser Friedrichs III. und sein Notizbuch. *Alphons Lhotsky: Das Haus Habsburg (Aufsätze und Vorträge II)*, Hrsg. H. Wagner und H. Koller. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1971.

Mell, Anton: *Grundriß der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark*. Graz - Wien - Leipzig: Leuschner & Lubensky, 1929.

Mitterauer, Michael: Ständegliederung und Ländertypen. *Herrschaftsstruktur und Ständebildung. Beiträge zur Typologie der österreichischen Länder aus ihren mittelalterlichen Grundlagen* (Hrsg. A. Hoffmann und M. Mitterauer), Bd. 3. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1973.

Moltke, Konrad von: *Siegmund von Dietrichstein. Die Anfänge ständischer Institutionen und das Eindringen des Protestantismus in der Steiermark zur Zeit Maximilians I. und Ferdinands I. (Veröffentlichungen des Max-*

Planck-Institut für Geschichte 29). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1970.

Müller, Wilhelm - Zarncke, Friedrich (mit Benutzung des Nachlasses von Georg Friedrich Benecke): *Mittelhochdeutsches Wörterbuch (Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1854–1866 mit einem Vorwort und einem zusammengefaßten Quellenverzeichnis von Eberhard Nellmann sowie einem alphabetischen Index von Erwin Koller, Werner Wegstein und Norbert Richard Wolf)*. Stuttgart 1990 (spletna izdaja: <http://germazope.uni-trier.de/Projects/WBB/woerterbuecher/lexer/bmz/wbgui?lemid=BV00755>).

Nared, Andrej: Privilegij kranjskega plemstva iz leta 1338 – temelj stanovsko-monarhičnega dualizma. *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem (Vojetov zbornik, ured. S. Jerše et al.)*. Ljubljana: Založba ZRC, 2006.

Nared, Andrej: Sezname kranjskega plemstva in kranjskih deželnih stanov. *Zbornik ob osemdesetletnici Petra Ribnikarja*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2005 (= *Arhivi* 28/2).

Odsevi reformacijskega gibanja v dokumentih Arhiva SR Slovenije (Publikacije Arhiva SR Slovenije; Katalogi 5). Ljubljana: Arhiv SRS, 1987.

Pirchegger, Hans: *Geschichte der Steiermark II (1282–1740)*. Graz - Wien - Leipzig: Leuschner & Lubensky, 1931.

Schubert, Ernst: Der rätselhafte Begriff "Land" im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit. *Concilium medii aevi* 1 (1998).

Schubert, Ernst: *Fürstliche Herrschaft und Territorium im späten Mittelalter (Enzyklopädie deutscher Geschichte 35)*. München: Oldenbourg, 1996.

Sind sie noch zu retten? Konservieren und Restaurieren von Schriftgut (Ausstellungsbegleiter, Redaktion E. Hammer-Luza et al.). Graz: Steiermärkischer Landesarchiv, 2004.

Vilfan, Sergij: Deželni ročini kot vir naše ustavne zgodovine. *GMDŠ* 25–26 (1944–45).

Vilfan, Sergij: Država in dežela od 13. do 18. stoletja. *Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994)* (ured. B. Grafenauer et al.). Ljubljana: SAZU, 1995.

Vilfan, Sergij: Pravna ureditev Kranjske po Valvasorjevi Slavi. *Valvasorjev zbornik ob 300 letnici izjida Slave vojvodine Kranjske. Referati s simpozija v Ljubljani 1989* (ured. A. Vovko). Ljubljana: SAZU, 1990.

Vilfan, Sergij: Pravni položaj kranjskih deželnih stanov in njihov vpliv na reformacijo. *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije* (zbornik razprav, ured. D. Dolinar). Ljubljana: SAZU, 1986.

Vilfan, Sergij: Pravni značaj deželnih stanov v deželah s slovenskim prebivalstvom (Notranji Avs-

triji). *ZZR* 48 (1988).

Vilfan, Sergij: Struktura stanov, deželne finance in reformacija. *ZČ* 49/2 (1995).

Vilfan, Sergij: Ustavna ureditev Kranjske ob zatonu deželnih stanov (1760). *ZZR* 52 (1992).

Werunsky, Emil: *Österreichische Reichs- und Rechtsgeschichte. Ein Lehr- und Handbuch*. Wien: Manz'sche k. u. k. Hof-Verlags- u. Universitäts-Buchhandlung, 1894–1938.

Zeibig, Hartmann Josef: Der Ausschuss-Landtag der gesammten österreichischen Erblande zu Innsbruck 1518. *AKÖGQ* 13 (1854).

Zusammenfassung

"ENA POĽHTENA NAĽHA LANDTSCHAFFT ... TIH TREH ſTANOU, OD PRELATOU, GOĽPOĽKIGA ſTANU INU OD SHLAHTNIKOU." BEZEICHNUNG DER (KRAINISCHEN) LANDESVERTRETUNG IM 15. UND 16. JAHRHUNDERT

Die Landstände wurden im 15. und 16. Jahrhundert meist mit *Landschaft* bezeichnet. Diese setzte sich bis Mitte des 15. Jahrhunderts nur aus dem Landadel zusammen (Herren, Ritter und Knechte). Seit den 40er Jahren des 15. Jahrhunderts wurden die Prälaten und einige Jahrzehnte später noch die landesfürstlichen Städte miteinbezogen. Die Erweiterung des Begriffs hängt mit dem Ausbau der Struktur der Landstände, d. h. mit dem Auftreten der Prälaten und Städte auf den Landtagen zusammen. Um 1500, als die Landstände praktisch ausgestaltet waren, bestand die krainische *Landschaft* im Allgemeinen aus allen vier Ständen. Dabei ist zu berücksichtigen, dass der Bedeutungsumfang des Begriffs vor allem zeitlich bedingt ist und sich jedenfalls nicht nur auf einzelne Personen bezieht, aus denen sich die Landesvertretung zusammensetzte, sondern auch auf deren Machtsphäre – Besitz und Vermögen. Der Begriff *Landschaft* deckt sich nicht mit dem Land, da zwei Sphären unterschieden werden müssen. Im engeren Wortsinn handelt es sich um die landständische Sphäre (*Landschaft*), die zusammen mit dem Landesfürsten, seinem Kammervermögen und seiner Herrschaftsgewalt eine territoriale Einheit – das spätmittelalterliche Land (Staatsgebiet) im weiteren Sinn bilden. Die Erweiterung des Begriffs *Landschaft* auf Prälaten und Städte ist das Resultat der Einbeziehung in die landständische Sphäre, in der sich weder Prälaten noch Städte jemals ihres Kammercharakters entledigten.

Der Bedeutungsumfang des Begriffs *Landleute* änderte sich, er wurde hauptsächlich erweitert. Im 13. Jahrhundert bezog er nur Grafen, Freiherren und Ministerialen ein, die später den Stand der Landherren bildeten. Diesen gesellten sich niedriger Adel, Ritter und Knechte hinzu, die zusammen mit den Herren den Landadel, die *Landleute* in der Hauptbedeutung des Wortes, darstellten. Die Stabilisierung der Institution der Landtage ließ im Lauf des 15. Jahrhunderts Prälaten und ausnahmsweise sogar Städte in den Stand der *Landleute* aufrücken. Die Erweiterung der Begriffe *Landschaft* und *Landleute* verlief gleichzeitig. Die *Landleute* stellen also in der Hauptbedeutung des Wortes den gesamten Landadel dar, in der erweiterten Be-

deutung werden noch die Prälaten hinzugerechnet, und in der engeren Wortbedeutung sind nur Ritter und adlige Knechte gemeint.

Den *Ständen* begegnet man in Österreich und auch in den innerösterreichischen Ländern schon in den 60er und 70er Jahren des 15. Jahrhunderts und nicht erst nach 1500, wie es die vorherrschende Meinung in der Historiographie ist. Der Ausdruck war lange Zeit inferior bei anderen kollektiven Bezeichnungen wie vor allem *Landschaft* und in geringerem Maße *Landleute* gebräuchlich und wurde erst am Ende des 16. Jahrhunderts allgemein üblich. Mehrere Bedeutungen hat auch der *Adel*, während der Ausdruck *Partei* in Krain überhaupt nicht vorkommt.